

Tallâ' el-Kurtubî ve Ebû Ali el-Gassânî'den hadis dinledi. Mekke'de bulunan Ebû Ma'ser et-Taberî'den istifade etmek için Ebû Ali Mansûr b. Hayr ile birlikte hac yolculuğuna çıktı; Mısır'a ulaştığında Ebû Ma'ser'in ölüm haberini aldı (478/1085). Bu yolculuğu esnasında Kuzey Afrika, Mısır ve Hicaz'daki çeşitli ilim merkezlerine uğrayarak buralardaki âlimlerden faydalandı. Mekke'de Rezîn b. Muâviye, İskenderiye'de İbn Bellîme, İbnü'l-Fahhâm ve Ebû Abdullah el-Hadramî, Mehdiye'de (Tunus) Ebû Abdullah el-Mâzerî gibi âlimlerden kıraat ve hadis dersleri aldı.

İşbiliye'de uzun süre imamlık yapan İbn Azîme pek çok öğrenci yetiştirmiş olup muhtelif kitapların rivayeti için onlara icâzet vermiş; oğulları Ebû Amr Ayyâş ve Tufeyl ile İbn Hayr el-İşbîlî, Ebû Mervân Ubeydullah el-İşbîlî ve Ebû'd-Dahhâk el-Fezârî gibi şahsiyetler onun talebeleri arasında yer almıştır. Bunlardan İbn Hayr *Fehrese* adlı kitabında İbn Azîme'den yaptığı rivayetlere yer vermiştir (I, 74, 419-420).

Kitap ve risâlelerinin manzum veya manzum eserlerin şerhleri olması şiirle ilgilendiği kanaatini vermektedir. Sadece görüştüğü hocalardan rivayette bulunmaya özen göstermesi onun güvenilirliğiyle yorumlanmıştır, olgun şahsiyetiyle çevresinde sevilen bir âlim olarak tanınmıştır. Zehebî, İbn Azîme ve oğullarının İşbiliye'de ilim ve kıraatteki dereceleriyle meşhur olduklarını belirtmektedir. Bilhassa sesinin güzelliği ve tecvid usullerine hâkimiyetiyle tanınan oğlu Ebû Amr Ayyâş babasının ilmi ve meslekî yolunu takip etmiştir. İbn Azîme Safer 543'te (Temmuz 1148) vefat etmiş olup bu tarih bazı kaynaklarda 540 olarak zikredilmektedir.

Eserleri. İbn Azîme'nin *Bâb fî şifâti mehârici'l-hurûf* adlı eserinin 900 (1495) yılında istinsah edilen bir nüshası Berlin Staatsbibliothek'te (nr. 554, 4 varak) bulunmaktadır (*el-Fihrisü's-Şâmil*, I, 60). Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Şerhu Kaşideti's-Şukrâtîsi* (Ebû Muhammed Abdullah b. Yahyâ eş-Şukrâtîsi'nin sîretle ilgili kasideinin şerhidir); *el-Ferîdetü'l-Hımsiyye fî şerhi'l-Kaşideti'l-Hımsiyye* (Ebû'l-Hasan Ali b. Abdülganî el-Husri'nin Nâfi' b. Abdurrahman kıraatiyle ilgili kasideinin şerhidir; İbn Hayr, son iki kitabı hocası İbn Azîme'den okuduğunu ve rivayeti için ondan icâzet aldığını ifade etmektedir); *Urcûze fî'l-kırâ'ati's-seb'î*; *Kitâbü'l-Gunye*; *Kitâbü'l-İfâde*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hayr, *Fehrese*, I, 74, 419-420; İbnü'l-Eb-bâr, *et-Tekmile*, Madrid 1886, I, 178-179; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), II, 977-978; III, 1107, 1122, 1140; a.m.f., *Târîhu'l-İslâm: sene 541-550*, s. 164; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 166-167; Makkarî, *Nefhu'l-tîb*, II, 155-156; *Hediyetü'l-'ârifin*, II, 89; *İzâhu'l-meknûn*, I, 57; II, 189, 231; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 64; *el-Fihrisü's-Şâmil: 'Ulûmü'l-Kur'ân, mahtûâtâtü't-tecvîd* (nşr. el-Mecmau'l-melikî li-buhûsi'l-hadâreti'l-İslâmiyye), Amman 1406/1986, I, 60.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

İBN AZZŪZ, Muhammed Mekkî

(ابن عَزَّوَز ، محمد المَكِّي)

Ebû Abdillâh Muhammed el-Mekkî
b. Mustafâ b. Muhammed
b. Azzûz el-İdrîsî el-Hasenî
(1853-1915)

Tunuslu âlim.

Tunus'un Cezayir'e yakın güneybatı bölgesinde eski küçük bir şehir olan Nefta'da doğdu. Hasenî nisbesiyle anılmış olmasından şerîf sülâlesine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Cezayir şehrinin güney doğusundaki Zâb bölgesinde Biskre'ye bağlı küçük yerleşim birimlerinden olan Burc'dan göç etmiş, Halvetiyye-Hifniyye tarikatının kollarından Rahmâniyye tarikatına bağlı bir aileden gelen İbn Azzûz'a, amcası Muhammed el-Medenî tarafından Ebû Tâlib el-Mekkî'den mânen feyiz alması temennisiyle Mekkî nisbesi verilmiş, büyük dedesi dolayısıyla da İbn Azzûz lakabıyla şöhret bulmuştur. İlk öğrenimini ailesinin mensup olduğu tarikat çevresinde tamamladı ve babasının ölümü üzerine (1282/1866) genç yaşta Azzûziyye tarikatının şeyhi oldu. Vezir Hayreddin Paşa tarafından Nefta'ya önce müftü (1880), daha sonra kadı olarak tayin edildi. 1891 yılında Tunus şehrine geçerek yerinin önemli bir eğitim kurumu olan Câmiu'z-Zeytûne'de ders vermeye başladı. İbn Azzûz ilmi seyahat amacıyla Mısır, Hicaz ve Şam'a gitti. Seyahat ettiği yerlerde ilim ve tasavvuf çevrelerinin yanı sıra siyasî ve idarî çevrelerce de büyük ilgi gördü. Cezayir'e yaptığı çeşitli ziyaretler sırasında halkı işgalcilere karşı ekonomik boykota teşvik etmesi üzerine Fransızlar tarafından takibata uğradı. Bu baskılardan dolayı çok zengin kütüphanesiyle birlikte İstanbul'a göç etmek zorunda kaldı (1895). İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra II. Abdülhamid tarafından Dârülfünun ve Medresetü'l-vâizin'e müderris olarak tayin edildi. İstanbul'da vefat eden İbn Azzûz Beşiktaş'taki Yahyâ Efendi Derghâhi haziresine defnedildi.

İbn Azzûz'un eserlerinin incelenmesinden onun Mâlikî mezhebine ve tasavvuf ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Haberî sıfatların te'vil edilmesine karşı çıkararak bu konuda Selefi yöntem takip eden müellif, evrenin yaratılışıyla ilgili olarak Kur'an'da geçen "gün" kavramından bilinen günün kastedildiğini söylemektedir. Ona göre evliya olarak nitelenen kişilere melekler ilhamda bulunur ve bu yolla zayıf kabul edilen bazı hadislerin aslında sahih olduğu kendilerine bildirilebilir. Ayrıca şeytan, velî mertebesine ulaşmış bir kulu doğru yoldan çıkarma konusunda başarısız kalacak ve eninde sonunda ona teslim olacaktır. Memleketin islahı, devlet ve millet işlerinin düz gün gitmesi için örgün eğitimin önemini vurgulayan İbn Azzûz eğitimde en büyük payın fen bilimlerine ayrılmasını istemektedir, ilimle din arasında gerçekte bir çatışma olmadığını ifade etmektedir.

Eserleri. İbn Azzûz akaid, tefsir, hadis ve fıkıh gibi dinî ilimler yanında matematik, astronomi ve şiirle de ilgilenmiştir. Çeşitli konulara dair risâle hacmindeki eserlerinden bazıları Ali Rızâ et-Tûnisî tarafından *Resâ'ilü İbn 'Azzûz* adıyla yayımlanmıştır (Dimaşk 1404/1984). Bu risâlelerden bazıları şunlardır: 1. *Âkide-tü'l-İslâm*. Müellifin Dârülfünun ve Medresetü'l-vâizin'deki hocalığı sırasında öğrencileri için soru-cevap tarzında hazırladığı muhtasar bir risâle olup (*Resâ'ilü İbn 'Azzûz*, s. 75-100; Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 3700) Mekteb-i Sultânî muallimlerinden Rifat Bey tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1328). 2. *el-Ecvibetü'l-Mekkiyye 'ani'l-es'ileti'l-Hicâziyye*. Tâif'ten Abdülhâfiz b. Osman el-Kârî tarafından yöneltilen Kur'an'ın modern bilimler ışığında tefsir edilmesine ilişkin kırk beyitlik soru demetine (*a.g.e.*, s. 101-105; Süleymaniye Ktp., Hasan Hayri - Abdullah Efendi, nr. 74) İbn Azzûz'un verdiği cevaplardan oluşan 175 beyitlik bir risâledir (*a.g.e.*, s. 105-114). 3. *Uşûlü'l-hadis*. Müellifin Dârülfünun ve Medresetü'l-vâizin'deki öğrenciler için hazırladığı bu risâlesinin (*a.g.e.*, s. 347-359; Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 240) ilk baskısı İstanbul'da yapılmış (1332), diğer medreselere de ders kitabı olarak dağıtım sağlanmıştır. 4. *Hey'etü'n-nâsik fî enne'l-kabza fî's-salâti hüve mezhebü'l-İmâm Mâlik* (*a.g.e.*, s. 31-74; Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 620). Mâlikî mezhebine göre namazda kıyam esnasında elleri bağlama konusunu ele alan risâle ilk defa İstanbul'da basılmış (1327), ikinci baskısı *Mürşidü'l-hâiz fî şalâti's-sâdil ve'l-kâbiz* adlı eserin için-

de Kahire'de gerçekleştirilmiştir (1382). 5. *es-Seyfü'r-rabbânî fi 'unuķi'l-mu' teriz 'ale'l-gavşi'l-Cilânî*. Ali b. Muhammed el-Karamânî tarafından Abdülkâdir-i Geylânî'ye eleştiri niteliğinde kaleme alınan *Risâletü'l-Hakkı'z-zâhir fi şerhi hâli's-şeyh 'Abdilkâdir* adlı risâleye reddiye olarak yazılmış olup (a.g.e., s. 137-254; Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 1177), Tunus (1310) ve Bombay'da (1318) yapılmış iki baskısı daha vardır. 6. *et-Tekrârü'l-mühezzeb fi hâlli terâcimi'l-Cevheri'l-müretteb*. Müellifin Tunus'ta iken yazıp okuttuğu astronomiye dair *el-Cevherü'l-müretteb (fi'l-amel bi'r-rub'ü'l-müceyyeb)* adlı manzum risâlesinin şerhidir (a.g.e., s. 371-393). İlk defa Tunus'ta yayımlanan risâlenin (1302) sonuna esere yazılan çeşitli takrizler de eklenmiştir (s. 393-398). Bağdatlı İsmâil Paşa'nın bazılarını kaydettiği (*İzâhu'l-meknûn*, I, 60, 329, 614; II, 166, 183, 251, 436, 477, 533, 605) İbn Azzûz'a ait eserlerin geniş bir listesini Ali Rizâ et-Tûnisî *Resâ'ilü İbn 'Azzûz*'un sonunda vermektedir (s. 425-429; ayrıca bk. Mahfûz, III, 384-389).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Mekki İbn Azzûz, *Resâ'il* (nşr. Ali Rizâ et-Tûnisî), Dimaşk 1404/1984, tür.yer.; Serkis, *Mu'cem*, II, 1787-1788; Mahlûf, *Şecere-tü'n-nûr*, I, 423; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 888; *İzâhu'l-meknûn*, I, 60, 329, 614; II, 166, 183, 251, 436, 477, 533, 605; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 330-331; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XIII, 4; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 39, 50; II, 774, 793, 856-861, 874, 877; Muhammed Muvâide, *Muhammed el-Hıdır Hüseyin: hayâtühü ve âşâruh*, Tunus 1974, s. 25; A. H. Green, *The Tunisian Ulama 1873-1915*, Leiden 1978, s. 175-176; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü a'lâmi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1400/1980, s. 231-232; Özege, *Katalog*, V, 2146; Mahfûz, *Terâcimi'l-mü'ellifin*, III, 382-390; Muhammed Hocâ, *Safa-hât min târihi Tûnis* (nşr. Hammâdî es-Sâhilî - el-Cilânî b. Yahyâ), Beyrut 1986, s. 174; Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, *Mu'cemü'l-a'lâm*, Lima-sol 1987, s. 799; Seyyid Ali Âl-i Dâvûd, "İbn 'Azzûz", *DMBİ*, IV, 290-291.

ADİL BEBEK

İBN AZZÛZ,

Mustafa b. Muhammed

(ابن عَزَّوَز ، مصطفى بن محمد)

Ebü'n-Nuhbe Mustafâ b. Muhammed b. Azzûz el-İdrîsî el-Hasenî (ö. 1282/1866)

Halvetî-Hifnî şeyhi.

Cezayir'in güneyindeki Zâb bölgesinde Biskre'ye bağlı küçük bir yerleşim birimi olan Burc'da doğdu. Soyu Hz. Hasan'a ulaşır. Babası, Halvetiyye-Hifniyye tarika-

tının kollarından Rahmâniyye tarikatı şeyhi idi. Meşâyihten olan dedelerinin Burc'da açtıkları zâviyede yetişen İbn Azzûz tahsilini burada tamamladı. Daha sonra Tuvelka'ya giderek babasının halifesi Ali b. Ömer'e intisap etti. Seyrû sülûkünü onun yanında tamamlayıp hilâfet aldıktan sonra Burc'a döndü (1258/1842). Bir süre sonra Biskre'nin Fransız işgaline uğraması sebebiyle Tunus'a giderek Nefta'ya yerleşti. Burada bir zâviye açıp irşad faaliyetine başlayan İbn Azzûz'un, mensup olduğu Halvetiyye tarikatının seyrû sülûk usulünde yaptığı bazı değişiklikler ve kolaylaştırıcı uygulamalar çevresinde kısa zamanda çok sayıda dervişin toplanmasını sağladı. İsteyenlere ağır bir riyâzet uygularken sıradan insanlar için beş vakit namazı yeterli görüp sadece kelime-i tevhid zikrine devam etmelerini tavsiye etmesi onun bu uygulamaları arasında-
dır.

Güçlü hitabetiyle tanınan İbn Azzûz, halk üzerindeki mânevî nüfuzu sebebiyle Tunus hükümeti tarafından 1864'te isyan hareketi başlatan kabileleri yatıştırmakla görevlendirildi ve âsilerin lideri İbn Gızâhum ile görüştü. Yöredeki kabileleri ve yerleşim birimlerini dolaşarak bu görevini başarıyla yerine getirdikten sonra hacca gitti. Hac dönüşü zâviyesinde irşad faaliyetine devam eden İbn Azzûz Zilhicce 1282 (Mayıs 1866) tarihinde Nefta'da vefat ederek zâviyesine defnedildi.

Kendi adına nisbetle Azzûziyye diye anılan tarikatının silsilesi Ali b. Ömer, babası Muhammed b. Azzûz, Muhammed b. Abdurrahman el-Ezherî vârisiyle Hifniyye tarikatının kurucusu Muhammed b. Sâlim el-Hifnî'ye ulaşır. Kaynaklarda, çok sayıda halife yetiştirdiği ve mensuplarının boyunlarına taktıkları beyaz tesbihlerle tanındıkları kaydedilmektedir. Sûfiliğinin yanı sıra Mâlikî fakihî olarak da tanınan İbn Azzûz Tunuslu meşhur âlim Muhammed Hıdır Hüseyin'in anne tarafından dedesidir.

İbn Azzûz'un *Behcetü's-şâ'ikin fi ravzati'l-envâr li'l-ârifin*, *Risâle fi's-sülûk ile't-tarîkati'l-Halvetiyye*, *Risâle fi menâkıbi 'Alî b. 'Ömer et-Tuvelki* adlı eserleri bulunmaktadır. Bunlardan tasavvufa dair manzum bir eser olan *Behcetü's-şâ'ikin* oğlu İbn Azzûz Muhammed Mekki tarafından şerhedilmiştir (Mahfûz, III, 381).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebü'd-Diyâf, *İthâfû ehli'z-zamân bi-ahbâri mülûki Tûnis ve 'ahdi'emân*, Tunus 1964, I, 142; Mahlûf, *Şecere-tü'n-nûr*, s. 391; *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 458; *İzâhu'l-meknûn*, I, 201; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 882; Muhammed Muvâide, *Muhammed el-Hıdır Hüseyin: hayâtühü ve âşâruh*, Tunus 1974, s. 22-25; L. C. Brown, *The Tunisia of Ahmad Bey 1837-1855*, Princeton 1974, s. 177-178; A. H. Green, *The Tunisian Ulama 1873-1915*, Leiden 1978, s. 58, 175; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü a'lâmi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1400/1980, s. 232-233; Mahfûz, *Terâcimi'l-mü'ellifin*, III, 379-381; D. S. Margoliouth, "Rahmâniyya", *EP* (İng.), VIII, 399.

ETHEM CEBECİOĞLU

İBN BÂB

(bk. AMR b. UBEYD).

İBN BÂBEŞÂZ

(ابن بابشاذ)

Ebü'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs b. Bâbeşâz el-Mısrî el-Cevherî (ö. 469/1077)

Arap dili âlimi.

Mısır'da doğdu ve orada yetişti. Mücevhertâciri olan babası aslen Deylemlidir. Dedelerinden Bâbeşâz'a (Bâb-ı Şâz / Bâb b. Şâz) nisbetle İbn Bâbeşâz olarak, ayrıca babasının vefatından sonra inci ticaretine devam ettiğinden Cevherî nisbesiyle anılır. Hatîb et-Tebrîzî, Kâsim b. Muhammed el-Vâsrî ve Yûsuf b. Ya'kûb en-Necîremî başta olmak üzere zamanının önde gelen âlimlerinden dil, edebiyat ve kıraat dersleri alan İbn Bâbeşâz, ticaret için gittiği Bağdat'ta tahsilini ilerletme imkânı buldu. Daha sonra tekrar Mısır'a döndü. Fâtımî Halifesi el-Müstansır-Billâh zamanında Dîvân-ı İnşâ'ya kâtip olarak tayin edildi. Bir yandan da Fustat'taki Amr b. Âs Camii'nde dil ve kıraat dersleri verdi. Bu görevleri sırasında önemli maddî imkânlar elde etti. Son yıllarında Dîvân-ı İnşâ'daki görevinden ayrılarak zâhidâne bir hayat yaşamaya başlayan İbn Bâbeşâz günlerini Amr b. Âs Camii'ndeki odasında ibadetle ve eser telifiyle geçirdi. Gramer kuralları ile onların yorum ve tahlillerine, mektup yazma esasları ile imlâ kurallarına dair olan on beş ciltlik *Ta'likâ fi'n-naḥv* adlı eserini bu dönemde kaleme aldı. Daha sonra *Ta'likû'l-ğurf*e olarak da anılan eser vasiyet ve silsile yoluyla üç dört nesil boyunca korunmuş, sırasıyla öğrencisi Muhammed b. Berekât es-Saîdî'den (ö. 520/1126) İbn Berrî'ye (ö. 582/1187), ondan da Ebü'l-Hüseyin (Sel-